

ΦΤΑΙΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ; (unde malum?) (Ιούνιος 2007)

Συγγραφέας: ΤΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

«γιατί κανένα όνομα εδώ δεν λέει την αλήθεια»

(Σπ. Λ. Βρεττός)

I. «Οι λέξεις και τα πράγματα»

Είναι πλέον γνωστό ότι ένα από τα κυρίαρχα γνωρίσματα του καιρού μας, το οποίο έχει συγκεκριμένη προέλευση-κατασκευή, είναι ότι καμία λέξη δεν αντιστοιχεί στην αιτία ούτε αποτυπώνει, έστω, τα πράγματα και τις καταστάσεις. Και έτσι δημιουργείται-κατασκευάζεται και προωθείται διαστροφικά μια νέα πραγματικότητα, που οδηγεί, παρά ταύτα, στην αναζήτηση της «πραγματικότητας της πραγματικότητας» (Μποντριγιάρ). Δεν ισχύει εδώ ότι η αλήθεια «κρύπτεσθαι φιλεί» και δεν την «πιάνουν» οι λέξεις, αλλά άλλες λέξεις (άλλα λόγια...) χρησιμοποιούνται επίτηδες πολλές φορές με «θετικό συμβολικό πρόσημο» (λέξεις που δεν μιλάνε αλλά τραγουδάνε, όπως έλεγε ο Βαλερύ) για να συγκαλύψουν την πραγματική αλήθεια. Στην ουσία τα παραπάνω αποσκοπούν σε δύο στόχους: το σύστημα να παραμείνει αλώβητο και να πεισθούν οι πάντες («το πλήθος» του Νέγκρι) ότι καμία αλλαγή αυτού δεν είναι δυνατή (και παραπέρα επιτρεπτή).

Το φαινόμενο δεν το βλέπουμε μόνο στις μεγαλόστομες και θεόσταλτες «ανθρωπιστικές» επεμβάσεις της τελευταίας δεκαετίας από τη διεθνή ελίτ που γίνονται για την ελευθερία, τη δημοκρατία και τα δικαιώματα του ανθρώπου ακόμη

και την ασφάλεια^[1], αλλά το παρατηρούμε (πάλι την τελευταία δεκαετία) στην επινόηση της κοινόχρηστης «αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης» ως λύσης, αν όχι πανάκειας, στην πλανητική πλέον οικολογική κρίση.

Στον ίδιο τομέα, το φαινόμενο το είδαμε διαφορετικά τελευταία, όταν το θέμα επανήλθε πιο έντονα και με μεγαλύτερη δημοσιότητα, αφού (ξανα-) ανακαλύφθηκε ότι φταίει ο... άνθρωπος (και οι δραστηριότητές του) για την οικολογική κρίση και ειδικότερα για τις ολέθριες συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στον πλανήτη. Βέβαια, η ανακάλυψη δεν είναι καινούργια. Σύμφωνα με τη σύμβαση πλαίσιο του 1992 «η κλιματική αλλαγή αποδίδεται άμεσα ή έμμεσα σε ανθρώπινη δραστηριότητα».

Πρώτα η περιβόητη έκθεση Στέρν, όπου καταδεικνύεται ότι η οικολογική κρίση, υποσκάπτει τα θεμέλια του ίδιου του συστήματος της οικονομίας της αγοράς-ανάπτυξης, κυρίως επειδή τα κόστη που συνεπάγεται είναι δυσανάλογα υψηλά, και η ομολογία ότι η οικολογική κρίση είναι η απόδειξη της μεγαλύτερης αποτυχίας της αγοράς.

Στη συνέχεια, η έκθεση και τα συμπεράσματα των εμπειρογνομόνων στην 4η Διεθνή Διακυβερνητική Διάσκεψη (IPCC) στο Παρίσι στο πλαίσιο του ΟΗΕ (Γραμματεία Κλιματικής Αλλαγής), όπου μετά την (απλή) ανησυχία της προηγούμενης δεκαετίας εκφράσθηκε πλέον ανοιχτά η πεποίθηση για τις καταστροφικές συνέπειες της αύξησης της θερμοκρασίας στον πλανήτη και του επακόλουθου φαινομένου του θερμοκηπίου. Στα πορίσματα της διάσκεψης πέρα από τις λίγο πολύ γνωστές στατιστικές και μοντελικές διαπιστώσεις περιλαμβάνεται, ως κατακλείδα, και η φοβερή, ιουδαιοχριστιανικής εμπνεύσεως, επιστημονική διαπίστωση-αιτία του προβλήματος: ότι, τελικά, φταίει ο «άνθρωπος» (άντε) και «οι ανθρώπινες δραστηριότητες» (γενικά). Η άποψη αυτή υπονοεί και ενοχοποιεί τον τρόπο που ο άνθρωπος παράγει (γενικά) και καταναλώνει (γενικά), και είναι σύμφωνη με την Ατζέντα 21 κατά την οποία (κεφ. IV, 3) «η κύρια αιτία της συνεχιζόμενης παγκόσμιας περιβαλλοντικής υποβάθμισης είναι μια μη βιώσιμη παραγωγή και κατανάλωση, ιδίως στις βιομηχανικές χώρες...».

II. Θερμοκηπιακοί ρύποι και σύστημα οικονομίας της αγοράς-ανάπτυξης

Αποσιωπάται έτσι ότι οι θερμοκηπιακοί ρύποι είναι αναπτυξιακοί ρύποι, οι οποίοι αυξάνονται ανάλογα με την αύξηση της οικονομικής ανάπτυξης ενός κράτους ή μιας ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής[2]. Ας μη ξεχνάμε ότι το πρόβλημα επιστημονικά είχε τεθεί από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, όταν άρχισαν να διατυπώνονται οι πρώτες μαζικές εκπομπές θερμοκηπιακών αερίων της βιομηχανικής επανάστασης και επανακαλύφθηκε πριν από είκοσι περίπου χρόνια[3]. Αποσιωπάται παραπέρα το συγκεκριμένο οικονομικό -και το υποστηρικτικό αυτού- πολιτικο-θεσμικό σύστημα, στο οποίο δραστηριοποιείται (παράγει και καταναλώνει) ο άνθρωπος και δημιουργεί τους παραπάνω θερμοκηπιακούς-αναπτυξιακούς ρύπους, το σύστημα δηλαδή της σφαιρικοποιημένης σήμερα οικονομίας της αγοράς-ανάπτυξης και του αδελφού της του ανταγωνισμού, οι ταξικές διαστάσεις (αιτίες και συνέπειες) του φαινομένου (όλοι συμβάλλουμε το ίδιο στην καταστροφή και υφιστάμεθα τις ίδιες βλάβες). Καμία αναφορά σ' αυτούς που εκμεταλλευόμενοι το σύστημα συγκεντρώνουν όλο και περισσότερη οικονομική εξουσία και δύναμη, για να παράγουν όχι για πραγματικές ανάγκες αλλά για να διαιωνίζουν την προαναφερθείσα δύναμη και εξουσία με μια αυτοκτονική για τη συλλογική ζωή ρότα, και με, εκ πρώτης όψεως, αδύνατη την αναχαίτιση της «μεγαμηχανής». Έτσι βέβαια διαιωνίζεται και αναπαράγεται, ως γνωστόν, το σύστημα και η μετρήσιμη υλική πρόοδος[4], με τελική απόληξη «την απόλυτη κυριαρχία του νεκρού πάνω στο ζωντανό» (Φ. Τερζάκης) ή του μη πραγματικού πάνω στο πραγματικό.

Η έκθεση, με λίγα λόγια, λαμβάνει ως δεδομένο και αναπαλλοτρίωτο το σύστημα και τις διαδικασίες της παγκοσμιοποιημένης καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς-ανάπτυξης και δεν το αμφισβητεί. Συνεπώς, όλες οι προσπάθειες άρσης του οικολογικού προβλήματος και ειδικότερα της αύξησης της θερμοκρασίας, θα πρέπει, σύμφωνα με την κυρίαρχη σήμερα περιβαλλοντιστική αντίληψη, να κατευθύνονται προς δύο άξονες (οι οποίοι, όπως οι θιασώτες αυτής της αντίληψης αναγνωρίζουν, δεν λύνουν το πρόβλημα αλλά κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση...): τεχνοβελτιωτική διαχείριση με αυτοαναφορικούς κανόνες και με τη δημιουργία μάλιστα μιας νέας «εναλλακτικής» αγοράς (οικολογία της αγοράς-οικοανταγωνισμός). Έτσι, για παράδειγμα, ενθάρρυνση νέων οικοπροϊόντων δίπλα στα συμβατικά, τεχνολογικών

καινοτομιών για να περιορισθούν οι εκπομπές των αερίων και ενθάρρυνση των ΑΠΕ.

Από την άλλη -δεύτερος άξονας- αλλαγή νοοτροπίας των ανθρώπων (ημών όλων αδιακρίτως) και ιδίως καταναλωτικών προτύπων: να αλλάξουμε (ατομικά; συλλογικά;) το αξιακό μας σύστημα και τον τρόπο ζωής μας (τον καταναλωτισμό), θέση που υπονοεί, όπως γράφει ο Τ. Φωτόπουλος[5], ότι όλοι αδιακρίτως αδιαβάθητα και αδιαίρετα οι άνθρωποι, πλούσιοι και φτωχοί, σε βορρά και νότο, ευθυνόμαστε για το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Εννοείται ότι η παραπάνω αλλαγή θα γίνει (πάντα) εντός του υπάρχοντος οικονομικο-πολιτικού αξιακού συστήματος που προωθεί τον ανταγωνισμό και την ανάπτυξη, και φυσικά τον καταναλωτισμό. Ο δεύτερος αυτός άξονας συνδέεται με τη τρέχουσα κριτική που γίνεται (αφηρημένα) κατά της νεωτερικότητας και του δυτικού βιομηχανικού πολιτισμού της προόδου (η οποία ταυτίστηκε με την ανάπτυξη) ως αιτίας της οικολογικής κρίσης, αποσιωπώντας σε ποιές κοινωνικές (μέσα παραγωγής) και οικονομικές σχέσεις (σύστημα οικονομία της αγοράς) αναδύθηκε ο πολιτισμός αυτός και ποιές αναγκαστικά αξίες προήγαγε[6].

III. Οικοανάπτυξη και οικοαγορά

Πρόκειται, εν τέλει, για τον γνωστό «οικοκαπιταλισμό»[7], με τις δύο συνιστώσες του: μια νέα (οικο)αγορά και ένας νέος (οικο)ανταγωνισμός από τη μια, και ένας νέος (οικο)καταναλωτισμός από την άλλη.

Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν υπάρξει προτάσεις από τις οποίες μερικές ήδη υλοποιούνται[8]: γενικευμένη ανακύκλωση και «αποϋλοποίηση» της οικονομίας στο πλαίσιο ενός «οικοσχεδιασμού» των προϊόντων, βιοκαύσιμα[9] και γενικά χρήση αγροτικών προϊόντων για ενεργειακή χρήση (πολλά εξαρτήματα της καρότσας των αυτοκινήτων μπορούν να γίνουν από νήματα λινού), επανατοπικοποίηση της οικονομίας (που οδηγεί σε μείωση του ενεργειακού κόστους, καθώς έτσι αποφεύγεται η διάλυση χιλιάδων χιλιομέτρων ενός προϊόντος μέχρι τον τελικό καταναλωτή)[10], ενοικίαση από τους κατασκευαστές (της χρήσης) αντί της πώλησης υλικών αγαθών (πράγμα που γίνεται ήδη με τα αυτοκίνητα, ηλεκτρονικούς υπολογιστές, φωτοτυπικά,

έπιπλα γραφείων κ.α.), οικο-λογική που θα παρακινούσε τους κατασκευαστές να οικοσχεδιάσουν προϊόντα μακράς διάρκειας εύκολα επιδιορθώσιμα με λίγη ενέργεια και ανακυκλώσιμα (δημιουργώντας έτσι ανταγωνισμό μεταξύ των κατασκευαστών και μείωση της κατανάλωσης-αγοράς)[\[11\]](#).

Τέλος, συζητείται να εκτιμάται η επίπτωση από την ενσωμάτωση των εκπομπών των αερίων των αυτοκινήτων ή και των νοικοκυριών στον υπολογισμό των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα κατά την εφαρμογή του πρωτοκόλλου του Κιότο. Σύμφωνα με το γαλλικό κοινοβουλευτικό γραφείο εκτίμησης των επιστημονικών και τεχνολογικών επιλογών, κάτι τέτοιο θα οδηγούσε στην επιβολή-κατανομή δικαιωμάτων εκπομπών σε κάθε κατασκευαστή αυτοκινήτων, παρακινώντας τον έτσι στην κατασκευή λιγότερο ρυπογόνων αυτοκινήτων (www.senat.fr/rap/r05-125/r05-125.html). Εν κατακλείδι, μπορούμε να συνεχίσουμε την ανάπτυξη-μεγέθυνση, υπό την προϋπόθεση, όπως ειπώθηκε από τον Μπλέρ (και πρόσφατα από τον αρχηγό του ΠΑΣΟΚ[\[12\]](#)), να γίνουμε όλοι ...πράσινοι[\[13\]](#) (εντός, εννοείται, του υπάρχοντος -κρατικού ή υπερεθνικού- πολιτικού και οικονομικού συστήματος της ανταγωνιστικής αγοράς με οικολογικά χαρακτηριστικά). Πρόκειται για διακλάδωση της διαδρομής-παράπλευρης του ίδιου τρένου της οικονομίας της αγοράς και της ανάπτυξης, προς το ίδιο τελικό σταθμό άφιξης[\[14\]](#).

Πολλές από τις παραπάνω «εναλλακτικές» λύσεις οικοανάπτυξης έχουν υιοθετηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση, μαζί με άλλα (άμεσα ή έμμεσα) οικονομικά εργαλεία της αγοράς. Μάλιστα μερικοί προβάλλουν ένα νέο λόγο ύπαρξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης[\[15\]](#), μιλώντας για νέα ευρωπαϊκή πολιτική διακυβέρνηση μέσω του περιβάλλοντος, και ειδικότερα των τεχνολογιών της ενέργειας[\[16\]](#), αφού αυτό μπορεί να ενώσει καλύτερα τους πολίτες και να νομιμοποιήσει στα μάτια τους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Πρόκειται προφανώς για ατελή και άκρως ελέγξιμη προσέγγιση, διότι, πέρα από τις ίδιου τύπου μέχρι σήμερα κοινωνικές και άλλες παρενέργειες που μπορεί η παραπάνω οικοανταγωνιστική προσέγγιση να συνεπιφέρει (το καθαρό περιβάλλον, στο πλαίσιο της νέας ανταγωνιστικής αγοράς προσφοράς και ζήτησης, δεν έχει κόστος; δεν θα υπάγεται στην οικονομική αποδοτικότητα;[\[17\]](#)), εμφορείται, όπως οι περισσότερες σήμερα αντιλήψεις, από αποσπασματικότητα και μερικότητα (παραβλέπει τους άλλους πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες).

IV. Εναλλακτικές οικολογικές προσεγγίσεις

Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, δεν λύνεται το οικολογικό πρόβλημα στην ουσία του, δηλαδή στην πηγή του. Η οικονομία και τα εργαλεία της αγοράς δεν αποτελούν παρά ένα υποσύστημα ενός γενικότερου συστήματος που συντίθεται από αλληλεπιδρώντα στοιχεία. Με λίγα λόγια, όπως γράφει ο Τζ. Μπέλαμι Φόστερ[18], η σύγκρουση του παραπάνω συστήματος με το πεδίο της οικολογίας δεν βρίσκεται στα σημεία αλλά στη συνολική αλληλεπίδρασή τους[19]. Από την άλλη, οικολογική και κοινωνική κρίση είναι δύο όψεις του ίδιου προβλήματος, της ίδιας καταστροφής.[20]

Αποσιωπάται, έτσι, πλήρως ότι η οικολογική κρίση είναι τελικά, όπως υποστηρίζουν οι κοινωνικοί, οι ριζοσπάστες και οι αντισυστημικοί οικολόγοι, θέμα δημοκρατίας, πλήρους και ουσιαστικής δημοκρατίας: ισοκατανομής δηλαδή της εξουσίας σε όλους τους τομείς (οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό, οικολογικό) και όλα τα επίπεδα, και αμεσοσυμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων. Συνεπώς, μια πιο ολοκληρωμένη-ολιστική προσέγγιση (και πιο δύσκολη βέβαια, όχι όμως εκ τούτου ουτοπική) πρέπει να αναζητηθεί στον αντίποδα της προηγούμενης οικο-λογικής: επιστροφή στο μικρό, στο τοπικό και στην εκ των κάτω δημιουργία αντίστοιχων πολιτικών και οικονομικών αυτοοργανούμενων, αυτοδιαχειριζόμενων και αυτοελεγχόμενων μικροδομών και θεσμών, έτσι ώστε να ξαναβρεί ο κόσμος την οργανική του σχέση με την φύση, τον αέρα και το νερό, όπως βέβαια και με την τροφή του, σε αυτοσυντηρούμενα οικονομικά πλαίσια, παράγοντας για την κοινωνία και τις πραγματικές ανάγκες της.

Γι' αυτό δεν απαιτείται, και δεν αρκεί, μόνο η «οικολογικοποίηση» και «ποιοτικοποίηση» της σκέψης ούτε και η ποσοτική «αποανάπτυξη» αυτής, αλλά μια νέα πολιτικο-δημοκρατική παιδεία της κοινωνίας, σε μια αντιστροφή του ισχύοντος πολιτικο-δημοκρατικού και αξιακού παραδείγματος, για την αντίστροφη πορεία του τρένου της ανάπτυξης όχι βέβαια προς την αφετηρία, αλλά πάνω σε νέες ράγες και με περισσότερα βαγόνια (πολιτική, κοινωνία, οικονομία, οικολογία) και προς καινούργια

και συγκεκριμένη ρότα. Ακόμα και ο Σιράκ (γιατί όχι) δήλωσε πρόσφατα στην ομιλία του (προτού εγκαταλείψει την αρχηγία του γαλλικού κράτους) σε υπουργούς εξωτερικών, επιστήμονες, εκπροσώπους διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ, επιχειρήσεων: «Η αντίδρασή μας πρέπει να είναι ριζική. Είναι η εποχή της επανάστασης, της επανάστασης των συνειδήσεων, της οικονομίας, της πολιτικής. Αλλιώς θα έχουμε οικολογικό πόλεμο»[\[21\]](#).

[\[1\]](#) *Ted Honderich*, Μετά τον τρόμο, Η πολιτική βία με πρόσχημα τον ανθρωπισμό, Ιωλκός, 2007.

[\[2\]](#) *Κ. Κατσιμπάρδης*, Το διεθνές καθεστώς για την προστασία της ατμόσφαιράς: η περίπτωση του θερμοκηπίου, Νόμος και Φύση, Βιβλιοθ. Περιβαλ. Δικαίου-19, Εκδ. Α. Σάκκουλα, 2007, σ. 36. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει ότι η διεθνής κλιματική πολιτική διεισδύει εξ αντικειμένου στον πυρήνα της κλασσικής αναπτυξιακής διαδικασίας, *ibid*, σ. 479.

[\[3\]](#) *H. Kempf*, Comment les riches détruisent la planète, Seuil, 2007, σ. 14-16. Ήδη από το 1750 άρχισε η αύξηση της συγκέντρωσης αερίων στην ατμόσφαιρα σύμφωνα με την 4η έκθεση της διακυβερνητικής διάσκεψης του ΟΗΕ για την κλιματική αλλαγή.

[\[4\]](#) Βλ. και *Γ. Γιαννουλόπουλου*, Οικολογία και αγορά, «Ελευθεροτυπία», 28-3-2007.

[\[5\]](#) Μύθοι για την οικολογική κρίση, «Ελευθεροτυπία», 17-2-2007.

[\[6\]](#) *Τ. Φωτόπουλος*, όπ.π.

[\[7\]](#) *R. Mandotto*, Ο οικοκαπιταλισμός: το περιβάλλον ως μεγάλη επιχείρηση, Αθήνα, Στάχυ, 1996, ιδίως σ. 30.

[\[8\]](#) Alternatives Economiques no 221, Ιανουάριος 2004, σ. 55.

[\[9\]](#) Τα βιοκαύσιμα ίσως αποδειχθούν μια νέα μεγάλη (οικο-οικονομική) απάτη. Πράγματι, η παραγωγή βιοαιθανόλης και βιοντίζελ οδηγεί τελικά σε κατανάλωση περισσότερης ενέργειας απ' ότι επιτρέπει να εξοικονομείται, οδηγεί σε ανταγωνισμό με τα διατροφικά προϊόντα με αποτέλεσμα την ακρίβειά τους (ιδίως για τους λαούς του νότου), επιταχύνει την αποδάσωση και, τέλος, χειροτερεύει τους όρους εργασίας στις παραγωγές περιοχές (όπως π.χ. Βραζιλία). Όμως, η πίεση των μεγάλων πολυεθνικών αγροτοβιομηχανιών αρχίζει να καθορίζει και να επιβάλλει τους κανόνες της νέας οικοαγοράς. Βλ. αναλυτικότερα, Biocarburants, l' arnaque, Courrier international, no 864/2007, σ. 10 επ.

[10] Η επιστροφή στην τοπική οικονομία (αλλά και το τέλος της παγκοσμιοποίησης) μπορεί να επέλθει αναγκαστικά, εάν δεν υπάρξει πλήρης και βιώσιμη μετάβαση σε άλλες πηγές ενέργειας προτού εξαντληθούν τα αποθέματα πετρελαίου ή φτάσουν σε τόσο χαμηλά επίπεδα που θα είναι από οικονομική άποψη απαγορευτικά.

[11] Πρβλ. *Γ. Γιαννουλόπουλου*, ό.π.

[12] «Το περιβάλλον να γίνει μέρος της ανάπτυξης», με «πράσινη φορολογία», κ.λπ. Ομιλία στο συνέδριο της νεολαίας του κόμματος στο στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, 29-3-2007.

[13] Βλ. και *Γ. Κοτόφωλος*, «Η Καθημερινή», 12-11-2006.

[14] Πρβλ. *Θ. Γιαλκέτση*, Η τιμή και η αξία των πραγμάτων, «Ελευθεροτυπία», 27-3-2004.

[15] *D. Miliband*, Προς μια περιβαλλοντική Ευρωπαϊκή Ένωση, «Δαίμων της Οικολογίας», τευχ. 65-Νοέμβριος 2006.

[16] Έτσι, και ο *Ζαν Πωλ Φιτουσί*, σε άρθρο του στην «Le monde diplomatique » (7/11/2006) που προτείνει την ίδρυση Ευρωπαϊκής Κοινότητας Περιβάλλοντος (βλ. *Ε. Παπαδάκη*, Διέξοδος, για την Ευρώπη η πολιτική Ενέργειας, εφημ. «Η Κυριακάτικη Αυγή», 12-12-2006).

[17] Ήδη, πρόσφατα επιστήμονες της επιθεώρησης ατομικής ενέργειας της Γαλλίας διαβεβαίωναν, ότι η ηλιακή ενέργεια θα επιβληθεί τελικά, όχι ως ιδεολογική επιλογή ή για οικολογικούς λόγους, αλλά επειδή θα είναι οικονομικά αποδοτικότερη, εφημ. «Η Κυριακάτικη Αυγή», ό.π.

[18] Οικολογία και καπιταλισμός, Μεταίχμιο, 2005, σ. 76.

[19] Έτσι, πρόσφατα μπλοκαρίσθηκε στις Βρυξέλλες από τις ΗΠΑ, τη Ρωσία, και τη Σαουδική Αραβία, η δημοσιοποίηση της έκθεσης για τις επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών, αφού οι διαπραγματεύσεις της σχετικής διακυβερνητικής ομάδας στο πλαίσιο του ΟΗΕ έφθασαν σε αδιέξοδο «για πολιτικούς λόγους», εφημ. «Η Κυριακάτικη Αυγή», 7-4-2007.

[20] *H. Kempf*, ό.π., σ. 37.

[21] Βλ. Εφημ. «Η Κυριακάτικη Αυγή», 4-2-2007, σ. 17. Για οικολογικούς πολέμους μιλά και ο Τζ. Λόβελок, στο έργο του *H. Kempf*, ό.π.

Νόμος και Φύση

Αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη
<https://nomosphysics.org.gr>

Το άρθρο δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα "ΕΠΟΧΗ" στις 27 Μαΐου 2007.